İbn Kesîr Örneğinde Mekkî ve Medenî Tasnifinin Tefsirdeki Yönlendirici İşlevi

The Guiding Function of the Meccan–Medinan Distinction in Tafsir: The Case of Ibn Kathir

Mehmet YAŞAR

ORCID: 0000-0003-3520-5973 | ROR ID: https://ror.org/05rsv8p09 | E-Posta: mehmetyasar@comu.edu.tr

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir, Çanakkale, Türkiye

Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Divinity, Tafsir, Çanakkale, Türkiye

Atıf Bilgisi | Citation

Yaşar, Mehmet. "İbn Kesîr Örneğinde Mekkî ve Medenî Tasnifinin Tefsirdeki Yönlendirici İşlevi". Dini Araştırmalar 69 (Aralık 2025), 257-294. https://doi.org/10.15745/da.1770867

Yaşar, Mehmet. "The Guiding Function of the Meccan–Medinan Distinction in Tafsir: The Case of Ibn Kathir". Religious Studies 69 (December 2025), 257-294. https://doi.org/10.15745/da.1770867

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi | Date of Submission: 23.08.2025
Kabul Tarihi | Date of Acceptance: 10.12.2025
Yayım Tarihi|Date of Publication: 31.12.2025

Değerlendirme: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme	Date of Publication: Double anonymized - Two External
Benzerlik Taraması: Yapıldı – İntihal.net	Plagiarism Checks: Yes – İntihal.net
Yapay Zekâ Bildirimi: Yazar, bu çalışmayı oluştururken yapay zekâ destekli teknolojileri kullanmadığını beyan etmiştir	Declaration of AI Use: The author declared that no AIassisted technologies were used in the creation of this article.
Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.	Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.
Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.	Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır.	Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.
Etik Bildirim: diniarastimalar98@gmail.com	Complaints: diniarastimalar98@gmail.com

Öz

Kur'an'ın üslûbuna, mesajlarına, âyetlerin kısalık ve uzunluğuna, hitap tarzına ve benzeri özelliklerine derinlikli ve kronolojik bakıldığında Mekke döneminde nâzil olan âyetlerle, Medine döneminde indirilen âyetlerin kimi yönlerden bütünlük ifade ettiği, bazı açılardan ise farklılıklar barındırdığı dikkat çekmektedir. Bu sebeple de İslam âlimleri tarafından çeşitli bakış açılarından hareketle bu konuda birçok derinlikli çalışma yapılmıştır. Nitekim kimi müfessirler bu alanın önemini ortaya koymak ve bu konunun ihtilaflı meselelerine çözüm sunmak için müstakil eserler kaleme almıştır. Ancak bu tarz çalışmalar daha çok Mekkî-Medenî ayrıma dair soyut bir perspektif sunmaktadır. Bu yönüyle de tefsir literatürüne etkisinin somutlaştırılması için bu taksimin, âyetler üzerinden mukayeseli bir şekilde ortaya konulmasına gereksinim duyulmaktadır. Böylelikle bu ayrımdan kaynaklı tefsir tercihlerinin, daha somut olarak görünürlüğü mümkün olabilecektir. Ancak tespit edildiği kadarıyla bu taksimin, âyetler üzerinden pratik yansımaları noktasında ortaya konulmuş çalışmaların az olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, âyetlerin tefsiri üzerinden bu meseleye dair okumalarını belirginleştiren İbn Kesîr gibi (öl. 774/1373) müfessirlerin perspektifiyle bu ayırımın tefsir yöntemi üzerindeki etkisinin ortaya konulması önemli bir boşluğu dolduracaktır. Tespit edildiği kadarıyla İbn Kesîr, Mekkî ve Medenî âyetlerin taksiminde temelde hicreti referans almış ve âyetlerin nüzûl ortamı ve mekanının tespitinde, rivayetin ölçüt alınması gerektiğini ortaya koymuştur. Ancak şu bir gerçek ki hicret, Mekkî-Medenî âyetlerin bilinmesinde ve ihtilaflı olan âyetlerin izahında tek başına yeterli değildir. Nitekim İbn Kesîr'in de bu bakış açısına sahip olduğu görülmüştür. Zira onun tefsirinde âyetlerin üslûbunu ve muhatap bilgisini de bu meselenin izahında ciddi anlamda önemsediği anlaşılmıştır. Bunun yanı sıra onun, âyetlerin Mekkî veya Medenî olduğuyla ilgili üslup ve muhatap bilgisine başvurduğu ulaşılan bir diğer noktadır. Ayrıca İbn Kesîr'in Mekkî sûrelerle, Medenî sûreleri bir bütün olarak âyetler üzerinden irdelediği ve vahyin mesajlarının tedriciliği anlamındaki değişimi veya tamamlayıcı yönlerini bu mesele üzerinden sıklıkla ön plana çıkarmaya çabaladığı tespit edilmiştir. Tüm

bunlarla beraber İbn Kesîr'in bazı müfessirlerin ihtilaflı durumlarda göz önünde bulundurduğu mükerrer nüzûl meselesi ve nesh konusuna da yer vermekle kalmadığı, derinlikli yorumlarla bu konulara eğildiği görülmüştür. Ayrıca İbn Kesîr, Mekke ve Medine'de nâzil olan âyetleri birbirinden kopuk ve tamamen bağımsız bir mahiyette değerlendirmediği; nasların arka planına odaklanarak, vahyin bütüncül ve kapsayıcı yönünü ön plana çıkarmaya çabaladığı ortaya konmuştur. Etmesine durum onun bu iki dönemin âyetler üzerindeki etkisini göz ardı etmesine yol açmadığı, bilakis onun, vahyin her iki safhasından hareketle birçok tespit ve tercihte bulunduğu tespit edilmiştir. Bu dönemsel ayrımın, İbn Kesîr'in tefsir anlayışını yansıtan temel ilkelerden biri haline geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda çalışmada nitel araştırma yönteminin doküman inceleme modeli kullanılarak, İbn Kesîr'in Mekkî-Medenî ayrımına dair tespitlerine ulaşılmaya çalışılacaktır. Bu çalışma, İbn Kesîr'in bakış açısından hareketle söz konusu meselenin âyetlerin tefsiri üzerindeki etkisini, pratik örnekler üzerinden ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimler

Tefsir, İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, Mekkî, Medenî, Bütüncül Yaklaşım

Abstract

A deep and chronological examination of the Qur'an reveals that the verses revealed during the Meccan and Medinan periods exhibit both notable consistencies and significant differences in style, messaging, verse length, and modes of address. These variances have prompted Islamic scholars to conduct extensive studies from multiple perspectives, with some exegetes even composing independent works to underscore the importance of this distinction and address the resultant interpretive challenges. However, many of these contributions tend to present an abstract framework for the Meccan-Medinan classification without fully elucidating its practical implications in the field of tafsir. This gap signals an urgent need for comparative analyses of Qur'anic verses that concretely illustrate how such classifications influence interpretive choices. Notably, there is a dearth of studies focusing on the direct, verse-based effects of this distinction. In this context, the insights of classical exegetes, particularly Ibn Kathir (d. 774/1373), provide valuable perspectives. Ibn Kathir's classification of Meccan and Medinan verses is primarily anchored in the Hijrah (migration to Medina), while he emphasizes the importance of transmitted reports (riwayat) in ascertaining the context and circumstances of revelation. Yet, he does not regard Hijrah as a standalone criterion. His tafsir demonstrates a careful consideration of linguistic style and audience identity in the interpretation of verses. Furthermore, Ibn Kathir often employs stylistic elements and an understanding of the audience to discern whether a verse belongs to the Meccan or Medinan categories. He views the surahs from both periods as interconnected components of a cohesive whole, emphasizing the progressive nature of revelation and the complementary aspects of divine messages over time. Additionally, he approaches key debates—such as repeated revelations and the concept of abrogation (naskh)—with nuanced interpretations, refraining from treating Meccan and Medinan revelations as isolated entities. Instead, he underscores the comprehensive nature of divine revelation while acknowledging the distinct characteristics inherent to each period. This study aims to explore Ibn Kathir’s determinations on the

Meccan-Medinan distinction through the document analysis model within qualitative research methodology. By employing practical examples, this research seeks to illustrate the impact of this classification on verse interpretation based on Ibn Kathir's perspective.

Keywords

Tafsir, Ibn Kathīr, Tafsīr al-Qurʾânī al-ʿazīm, Makkī, Madīnī, Holistic Approach

Giriş

Kur'an'ın nüzûl sürecinin aşamalı olması, vahyin nüzûl sürecinin nasıl ve ne şekilde tamamladığının bilinmesini önemli kılmaktadır. Bunun bilgisi hem hükümlerin anlaşılması açısından önemlidir hem de muhatapların eğitilmesi noktasında Kur'an'ın nasıl bir süreci takip ettiğinin ortaya çıkarılması itibariyle ehemmiyet arz etmektedir. Kur'an'a bakıldığında Allah Teâlâ'nın vahyi önceki ilâhî kitaplarda olduğu gibi tek bir seferde indirmediği, aşamalı bir süreci takip ettiği görülmektedir.[1] Bu aşamalı sürecin en dikkat çekici yönü, vahyin Mekke ve Medine olarak iki farklı mekânda nâzil olmasından da kaynaklı olarak birbirini tamamlayıcı yöntemleri takip etmesidir. Bu vahyin bizatihi kendisinin ortaya koymuş olduğu bir ayırımdır. Bu gerçeklik, risaletin bu iki sürecinin dikkate alınmasını gerektirmiştir. Zira her iki dönem, kendine has mesajlar barındırmaktadır.[2] Bu Kur'anî dayanaktan hareketle İslam alimleri, Kur'an'ın takip ettiği davet yönteminin daha derinlikli anlaşılması, Kur'an'daki hükümlerin doğru kavranması, neshe tabi tutulan âyetlerin doğru irdelenmesi[3], vahyin önceliklerinin tespit edilmesi gibi faktörlerden dolayı Mekke ve Medine'de nâzil olan âyetleri taksim etmişlerdir. Kimi âlimler de bu konuda müstakil bazı eserler kaleme almışlardır.[4] Bu çalışmanın merkezinde yer alan İbn Kesîr her ne kadar Mekkî-Medenî konusunda müstakil bir eser telif etmemiş alsa da tefsirinde yorum açısından derinlikli, tutarlı, delillere dayalı olacak şekilde bu meseleyi yetkinlikle izah eden isimlerden biridir. Elbette bu meseleye eğilen başka klasik müfessirler de bulunmaktadır. Örneğin Mukâtil (öl. 150/767) tefsirinde sûrelerin Mekkî veya Medenî olduğuyla ilgili görüşlere yer vermektedir.[5] Ancak o, bu tasnifinin nüzûl süreci üzerindeki etkisi, davet boyutu bağlamındaki işlevi, tefsir tercihlerini belirleyici rolü üze-

[1] Bunun hikmetiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mesut Okumuş, "Kur'an'ın Tedrici Nüzûl Süreci Bağlamında Mekkî ve Medenî Âyetler Üzerine", *Eskiyeni* 27 (2013), 11-12.

[2] Ayrıntılı bilgi için bk. Atilla Yargıcı, "Mekkî ve Medenî Sûrelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi", *İslami Araştırmalar Dergisi* 17 (4), 281-294; Ömer Başkan, "Mekkî Âyetlerin Yetimlere Yönelik Söylemine Dair Bir Analiz", *Kelam Araştırmaları* 11/1 (2013), 127-130.

[3] Ebû Ubeyd el-Herevî, *en-Nâsiḫ ve'l-mensûh* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1418/1997), 649.

[4] Ayrıntılı bilgi için bk. Ayşenur Fidan, "Müstakil Mekkî-Medenî Eserleri ve Müellifleri Üzerine Bir Literatür İncelemesi", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2021), 690-715.

[5] Mukâtil b. Süleymân, Tefsîru Mukâtil b. Süleymân, nşr. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1423), 3/443; 3/515.

rinde derinlikli durmamıştır. Buna karşın Taberî (öl. 310/923) özellikle neshe konu olan âyetlerin tespitinde Mekkî ve Medenî tasnifini önemli bir kriter olarak değerlendirmektedir. O, âyetin nüzûl zamanına atıfta bulunarak hem ilgili âyetin neshine dair tercihlerini gerekçelendirmekte hem de âyetin hitab ettiği çevresini somutlaştırmaya çalışmaktadır.[6] Bunun yanı sıra onun, zaman zaman başka gayeler için de bu ayırıma başvurduğu olmuştur.[7] Mâverdî de (öl. 450/1058) bu konuya eğilenler arasındadır. O, sûrelerin Mekkî veya Medenî olduğu hususunda sıklıkla selef arasında mevcut ihtilaflara yer vermektedir. Ayrıca bir sûrede geçen belirli âyetlerin hangi gerekçelerden ötürü Mekkî yahut Medenî kabul edildiğine dair görüşlere de yer vermektedir.[8] Bunun yanı sıra bazı sûrelerin zamanının tespitinde mekânı temel alan yaklaşımlara da atıfta bulunmaktadır. Örneğin o, "*Kur'an'ı sana indiren Allah, elbette seni dönülecek yere tekrar gönderecektir*."[9] âyetinin tefsirinde kimi âlimlerin bu âyetin, Cuhfe'de nâzil olmasını gerekçe göstererek Mekkî ve Medenî olduğuna itiraz ettiklerini aktarmaktadır.[10]

Zikri geçen müfessirler haricinde Mekkî ve Medenî meselesine yer veren ve buna dair tespitlerde bulunan birçok müfessirden de bahsetmek mümkündür. Bu çalışmada İbn Kesîr'in temel alınmasının birçok gerekçesinden bahsetmek mümkündür. Öncelikle İbn Kesîr, Mekkî-Medenî tasnifinde hem bir usul ortaya koymaya çabalamış hem de âyetlerin nüzûl ortamına vurgu yaparken âyetlerin tarihî arka plan bilgisine ışık tutmaya çalışmıştır. Ayrıca İbn Kesîr bu meseleyi tefsirinin odak noktalarından biri yapmıştır. Bu yönüyle de birçok müfessirden farklılaşmaktadır. Bu açıdan bakıldığında İbn Kesîr'in bu meseleye dair görüşlerinin doğru anlaşılması, Kur'an metninin sosyal bağlamının yanı sıra tarihsel açıdan derinlikli anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Çünkü onun yönteminde, âyetlerin nâzil olduğu ortam bilgisi, muhatapların süreç içerisindeki dönüşümü, Kur'an'ın tedricî terbiye metodu çok önemli bir yere

[6] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmiʿu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, nşr. Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 12/169; 13/586.

[7] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 17/323.

[8] Ebü'l-Hasen el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-ʿuyûn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyyye, ts.), 2/198; 4/352.

[9] Kur'ân Yolu (Erişim 5 Eylül 2025), el-Kasas, 28/85.

[10] Mâverdî, *en-Nüket ve'l-ʿuyûn*, 4/272.

sahiptir.[11]

Bu yönüyle bu çalışmanın İbn Kesîr perspektifinden hareketle irdelenmesi anlamlıdır. Özellikle onun tarihçi kimliği, Mekkî ve Medenî âyetler konusunun derinlikli bir şekilde ele alınmasına katkılar sunmaktadır. Bu bağlamda, onun hangi kriterlerden hareketle âyetlerin nüzûl zamanını ve mekanını tespit etmeye çalıştığı sorusu, bu çalışmanın odak noktalarından biridir. Ayrıca ihtilaflı âyetlerin tefsirinde nasıl bir yöntem tercih ettiğinin, örnekler üzerinden irdelenmesi, onun bu meseledeki düşüncesinin somutlaştırılmasına katkı sağlayacaktır. Bunun yanı sıra onun Mekkî-Medenî bilgisi ışığında İslam davetinin geçirdiği evreleri nasıl yorumladığı, nesh meselesini ele alırken bu ayırımı nasıl işlevsel kıldığı gibi noktalarda çalışmanın üzerinde durduğu meselelerdendir. Bunlara ek olarak namaz, zekât gibi ibadetleri içeren âyetlerin Mekkî veya Medenî olmasıyla ilgili ihtilaflarda, onun nasıl bir yöntem belirleyerek bahsi geçen kavramları izah ettiği ve Kur'an'ın bu iki sürecine, bütüncül yaklaşıp yaklaşamadığı gibi konular da bu çalışmada ele alınacaktır. Tespit edildiği kadarıyla İbn Kesîr üzerine birçok akademik çalışma olsa da[12] İbn Kesîr'in Mekkî-Medenî algısını ortaya koyan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bunun yanı sıra Mekkî-Medenî konusunu ele alan bazı çalışmalardan bahsetmek mümkündür. Ancak klasik dönem müfessirlerinden İbn Kesîr gibi müfessir kimliğinin yanında bir tarihçinin de gözüyle meselenin irdelenmediği görülmektedir.[13] Ayrıca bu konudaki birçok çalışmanın, konu bağlamında ele alındığı yahut teorik kaldığı görülmektedir. Bununla beraber Mustafa Taha Güler'in, çağdaş müfessirlerden İbn Âşûr'un (1879-1973) bu meseledeki yönüne ışık tutan önemli bir doktora çalışması mevcuttur. Çalışma özgün bir

[11] Örnekler için bk. Ebü'l-Fidâ' İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-ʿazîm*, nşr. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998), 2/392; 4/44, 4/87; 5/114.

[12] Bk. Saliha Türcan, "Rivayet Tefsiri Geleneğinin Dönüşümünde İbn Kesîr'in Yeri", *Turkish Academic Research Review* 4(3), 337-364; Saliha Türcan, "İbn Kesîr'in Tefsirinde Rivayet Kullanımı", *Turkish Academic Research Review* 4(3), 377-396; Murat Oral, "Tefsir Usûlü Açısından İbn Kesîr Mukaddimesi'nin Değerlendirilmesi", *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 3 (2018), 7-34.

[13] Örnek bazı çalışmalarla ilgili bk. Sıddık Baysal, "Mekkî-Medenî Olgusunun Kur'an Lafız ve İbarelerinin Anlam ve Delaletlerini Belirleyiciliği: 107/Mâûn Sûresi Örneği", *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 3/5 (2016), 23-58; Esra Gözeler, "Mekkī-Medenī Sûre Tertipleri: Hz. Āişe, İbn Abbās-Kurayb, Mucāhid ve Ḳatāde Rivayetleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 58/1 (2017), 225-238; Ayşenur Fidan, "Müstakil Mekkî-Medenî Eserleri ve Müellifleri Üzerine Bir Literatür İncelemesi", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2021), 690-715; Atilla Yargıcı, "Mekkî ve Medenî Sûrelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi", *İslami Araştırmalar Dergisi* 17 (4), 281-294; Ömer Başkan, "Mekkî Âyetlerin Yetimlere Yönelik Söylemine Dair Bir Analiz", *Kelam Araştırmaları* 11/1 (2013), 127-130.

kimliğe sahiptir.[14]

Mekkî-Medenî konusunun, pratik örnekler üzerinden ele alınması meselenin ittifak ve ihtilaflı yönlerini belirginleştireceği gibi âyet yorumları üzerindeki etkisini de somutlaştıracaktır. Dolayısıyla İbn Kesîr penceresinden bu konunun irdelenmesi; Mekkî-Medenî konusunun âyetler üzerinden pratik yansımalarının ortaya çıkarılması açısından önemlidir. Bu yönüyle çalışmada İbn Kesîr'in tefsir eserinden hareketle bir yaklaşım takip edilecektir. Tümevarım eksenli bir okumadan hareketle İbn Kesîr'in bahsi geçen kavramları algılama ve yorumlama yöntemine ışık tutulmaya çalışılacaktır.

1. Mekkî-Medenî Ayrımı ve İbn Kesîr'in Yaklaşımı

Mekkî ve Medenî ayırımının, nasıl taksim edileceği hususunda bir fikir birliğinden bahsetmek mümkün görünmemektedir.[15] Zira bu meselede Hz. Peygamber'in herhangi bir taksimi mevcut değildir. Bu sebeple de ictihad ve reyden kaynaklı olarak bazı taksimler yapılmıştır.[16] Kimi âlimler sadece üslûbu kriter olarak kabul ederken[17], bazıları da mekâna vurgu yapmıştır. Birçok müfessir ise Mekkî-Medenî ayırımında hicreti esas almıştır. İbn Kesîr de bu konuda hicretin ölçüt kabul edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu okumaya göre hicret öncesi indirilen âyetler, Mekke'nin dışında nâzil olmuş olsa dahi Mekkî'dir. Hicretten sonra inen tüm âyetler Medine dışında nâzil olmuş olsa dahi Medenî'dir.[18] İbn Kesîr gibi bu kanaatte olanlar, mekânı değil, hicreti referans almışlardır. Bazı alimler ise mekânı kriter olarak kabul etmişlerdir. Bu görüş sahiplerine göre Mekke'de inen âyetler Mekkî; Medine'de nâzil olan

[14] Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Taha Güler, *İbn Âşûr'un et-Tahrîr ve't-Tenvîr Adlı Tefsiri Bağlamında Mekkî-Medenî Ayrımının Kur'ân Yorumundaki Rolü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 1-272.

[15] Mennâ' Kattân, *Nüzûlü'l-Kur'ân alâ seb'ati ahruf* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1991), 61; Abdürrazzak Hüseyin Ahmed, *el-Mekkî ve'l-Medenî fi'l-Kur'an'i'l-Kerim* (Kahire: Daru İbn Affan, 1999), 126-138.

[16] Ebû Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ʿulûmi'l-Kurʾân*, thk. Muhammed İbrâhim (Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1376), 1/191; Ebû Bekr el-Bâkıllânî, el-*İntişâr li-l-Kur'an*, Muhammed ʿİsâm el-Kudât (Ammân: Dâru'l-Feth, 2001), 1/248.

[17] Bu konuda bk. Ebü'l-Fazl es-Süyûtî, *el-İtkan fî ʿulûmi'l-Kurʾân,* nşr, Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm (Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, 1394), 1/68; Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâhilü'l-ʿirfân fî ʿulûmi'l-Ḳurʾân* (b.y.: Matbaatu Îsâ el-Bâbî el-Halebî, 1943), 1/193.

[18] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 1/18.

âyetler ise Medenî'dir.[19] Bu ayrıma göre Hz. Peygamber'in hicreti sonrası Mekke'de inen âyetler de Mekkî kategorisinde kabul edilmelidir. Kimi alimler ise daha çok üslûbu ön plana çıkarmışlardır.[20] Bununla beraber Mekkî bazı sûrelerin Medenî, Medenî kimi sûrelerin ise Mekkî âyetlerde zikredildiği, bu âyetlerin az olduğu ve çoğunda da ihtilaf olduğu ifade edilmiştir.[21] İbn Kesîr tefsirinde yer yer bu ihtilafa yer vermekte ve bazen de tercihini paylaşmaktadır. Ancak şu bir gerçek ki teorik olarak Mekkî-Medenî tasnifinde mezkûr tartışma olsa da pratikte müfessirler hicret kriterini esas almıştır. Zira bu meselede hicretin referans alınmadığı bir taksimin yeterli olamayacağı açıktır. Tüm mesele, hicretin yanı sıra diğer iki faktörün de ne denli gözetileceğidir.

İbn Kesîr ve müfessirlerin, hicreti temel almasının nedeni, muhtemelen bu tercihin arka planında Mekkî ve Medenî âyetlerin maksatlarını önceleyen bir durumun söz konusu olmasından kaynaklıdır. Zira Mekkî âyetlerin çoğu Kur'an kıssaları, akidevî konuların ispatı ve müşriklere reddiye eksenlidir. Medenî âyetlerin çoğu da şer'î hükümler, gazveler, bazı konulara açıklık getiren fetvalar, Yahudi, Hristiyan ve münafıkların zikriyle ilgilidir.[22] Bu durumda İbn Kesîr'in ve birçok alimin, hicreti referans alması, Kur'an'ın nüzûl süreci içerisindeki önceliklerini gözettiğinin bir kanıtı olduğuna delâlet etmektedir. Salt anlamda mekânın dikkate alınması, Kur'an'ın bu yönünü ön plana çıkaramayacağı bir gerçektir. Ayrıca sadece diğer iki kriteri esas alıp da ayetleri bu bağlamda yorumlayan klasik dönem müfessirlerinden bahsetmek mümkün değildir. Bu durum sadece kimi örneklerle sınırlıdır. Örneğin Maverdî tefsirinde, bu meselede mekânı ölçüt gören kimi âlimlerin değerlendirmelerini aktarmaktadır. Ancak bu çok sınırlı bir düzeyde kalmaktadır.[23]

Dolayısıyla Mekkî- Medenî sûrelerin ayırımında hicretin temel alınması, Kur'an'ın

[19] Zerkeşî, *el-Burhân fî ʿulûmi'l-Kur'ân*, 1/187.

[20] Ahmed, *el-Mekkî ve'l-Medenî,* 200; Muhammed b. Abdurrahman eş-Şâyı' *el-Mekkî ve'l-Medenî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Riyâd: Mektebetü'l- Melik Fahd, 1997), 10.

[21] Ebü'l-Kâsım İbn Cüzey, *et-Teshîl li-ʿulûmi't-tenzîl*, nşr. Abdullah Halidî (Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 1416), 68.

[22] İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 68. Ayrıca bk. Mehmet Yaşar, "Muhammed Ebû Zehre'ye Göre Kur'ân Kıssalarının Özgün Yönleri", *Mütefekkir* 11/22 (2024), 351-375.

[23] Mâverdî, en-Nüket ve'l-ʿuyûn, 4/272.

Mekke dönemindeki önceliklerinin, Medine dönemine oranla değişiklik arz ettiğinin bir göstergesi olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca bu taksimde Medine dışında nâzil olan âyetlerin tespiti de zorluk oluşturmamaktadır. Örneğin Fetih sûresi Medine dışında indirilmiş olsa da Medenî kabul edilmiştir.[24] Ancak şunu belirtmek gerekir ki; Mekkî ve Medenî konusunda hicretin referans alınmasının tek başına âyetlerin Mekkî veya Medenîliğini çözüme kavuşturulabilecek bir yöntem olduğu söylenemez. Bunun yanı sıra mekân ve muhatap bilgisi de son derece önemlidir. Nitekim Mekkî-Medenî sûrelerin tespitinde sadece hicret değil, mekân ve muhatap bilgisini de temel alan farklı yaklaşımlar ön plana çıkmıştır.[25]

İbn Kesîr'in tefsirine bakıldığında âyetlerin Mekkî veya Medeniliğinde hicretten hareketle yapılan taksimin tek başına yeterli olmadığını ortaya koyan yaklaşımları mevcuttur. Öte yandan üslûp konusu da Mekkî ve Medenî âyetlerin tespitinde önemli bir etkendir.[26] İbn Kesîr, üslûptan kaynaklı âyetlerin Mekkî veya Medeniliğini ortaya koymaya yardımcı olan kriterlerden istifade etmekle beraber, bu meseledeki bazı yorumları zorlama görerek, temkinli yaklaşmakta ve bu konuda kesin konuşmayı doğru bulmamaktadır. Başka bir ifadeyle İbn Kesîr, bazı alimlerin Mekkî ve Medenî âyetleri birbirinden ayırıcı özelliklerine dair ortaya koymuş olduğu kriterlere eleştirel yaklaşmaktadır. Örneğin bazı alimlere göre **"***Ey iman edenler"* diye başlayan âyetler Medenî âyetler kategorisinde kabul edilirken, "*Ey insanlar"* diye başlayan âyetler hem Mekkî hem de Medenî âyetlerde mevcuttur.[27] Ancak bu konuda bir ittifaktan bahsetmek mümkün değildir. Ona göre bu kriterlerde zorlama tespitler söz konusu olduğundan bu yorumlar, tartışmaya açıktır.[28] Zira "*Ey insanlar*" hitabı, Mekke ehline şamil olsa da bu hitabın Mekke'de ve hicret öncesi gerçekleştiği anlamına gelmemektedir. Medenî dönemde de

[24] Muhammed b. Abdülaziz, *el-Mekkî ve'l-Medenî fi's-Sûveri ve'l-Ayât* (Arabistan: Dâru't-Tedmuriyye, 2012), 27.

[25] Bk. Esra Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi* (İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2016), 51-59.

[26] Ayrıntılı bilgi için bk. Soner Aksoy, "Mekkî-Medenî Sûre Tespitinde Üslûp ve Muhtevanın Önemi: İnsan Sûresi Örneği", *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* 29/1 (2018), 49-69.

[27] İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 69.

[28] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1/18.

mezkûr hitabın olduğu birçok âyetin varlığı noktasında ittifak mevcuttur.[29] Bu açıdan bakıldığında onun, Mekkî-Medenî âyetlerin ayırt edici özelliklerine dair tefsir literatüründe yer alan bilgileri kabul etmek yerine tenkite tabi tuttuğunu söylemek mümkündür.

Tüm bunların yanı sıra Mekke'de inen sûrelerle Medine döneminde nâzil olan sûrelerin tespiti noktasında bir ittifak söz konusu değildir.[30] Bazı rivayetlere bakıldığında sûrelerin Mekkî ve Medenî olarak taksim edildiği Mekkî ve Medenîliğinde ihtilaflı olan sûrelere değinilmediği görülmektedir.[31] Bazıları ise ihtilaf konusu olan sûrelere de yer vermiştir.[32] Bu konuda çeşitli taksimler yapılmıştır.[33] Nitekim birçok müfessir, Mekkî ve Medenî sûrelerin tespiti hususunda ihtilaf olduğunu ve bu konuda bir fikir birliğinin olmadığına işaret etmiştir. İbn Kesîr, Ali b. Ebû Talha'ya nispet edilen bir taksime yer vermektedir. Buna göre Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, Enfâl, Tevbe, Hac, Nûr, Ahzâb, Vellezîne Keferû (Muhammed), Fetih, Hadîd, Mücâdele, Haşr, Mümtehine, Saff, Tegâbun, Talâk, Tahrîm, Fecr, Leyl, Kadir, Beyyine, Zilzal, Nasr sûreleri Medenî; geri kalanı ise Mekkî'dir.[34] İbn Kesîr bu naklin bazı eksikliklerine değinmektedir. Ona göre bu taksimde Medenî olarak belirtilen bazı sûreler tartışmaya açıktır. Ayrıca Hucûrat ve Muavvizeteyn (Felak ve Nâs) gibi Medenî sûrelere bu taksimde yer verilmemiştir.[35] Aktardığımız tüm bu bilgiler, İbn Kesîr'in Mekkî-Medenî meselesine eğildiğini, onun bu meselenin detaylarına dair önemli tespitlerde bulunduğunu göstermektedir.

2. İbn Kesîr'in Mekkî ve Medenî Meselesine Yaklaşımında Dikkate Aldığı İlkeler

2.1. Âyetlerin İlk ve Tabii Bağlamından Hareketle Umum Anlamı Ön Plana Çıkarması: Tefsir literatürüne bakıldığında Mekkî ve Medenî bilgisinden hareketle âyet değerlendirmelerinin yapıldığı görülmektedir. Hatta bazıları için bu bilgi âyetlerin tefsirinde tercih

[29] Muhammed İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984),4 /212.
[30] Ayrıntılı bilgi için bk. Esra Gözeler, "Mekkī-Medenī Sûre Tertipleri: Hz. Āişe, İbn Abbās-Kurayb, Mucāhid ve Ḳatāde Rivayetleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 58/1 (2017), 225-238.
[31] Ebû Abdillâh el-Kurtubî, *el-Câmiʿ li-ahkâmi'l-Kurʾân*, nşr. İbrâhim Ettafeyyiş (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1384/1964), 1/61.
[32] İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 68-70.
[33] Bk. Ahmed, *el-Mekkî ve'l-Medenî*, 285-485; Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, 51-59; Esra Gözeler, "Surelerin Mekkīliği ve Medenīliği: 22/el-Ḥacc Suresi Örneği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 58/1 (2017), 70-80.
[34] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 1/19; İbn Kesîr, *Fezâ'ilü'l-Kurʾân* (b.y.: Mektebetü İbn Teymiyye, 1416), 39.
[35] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 1/19.

kriterlerinden biri olabilmektedir.[36] Konunun anlaşılması bağlamında bir örnek zikretmek mümkündür. "*Sahte tanrılara kulluk etmekten kaçınan, yüzünü ve özünü Allah'a çevirenlere müjdeler olsun*!"[37] âyetinin, kimin hakkında nâzil olduğuyla ilgili görüşler zikredilmiştir. Bir görüşe göre âyet, Hz. Ebû Bekir'in tebliğ davetine icabet eden Hz. Saîd b. el-Âs, Hz. Zübeyr, Hz. Sa'd, Hz. Osman b. Affân ve Hz. Talha hakkında indirilmiştir.[38] Âyetin, Hz. Selmân ve Hz. Ebû Zer hakkında nâzil olduğu da söylenmiştir. Bazı alimler bu görüşün zayıf olduğunu, zira âyetin Mekkî olduğunu oysaki Selman'ın Medine'de Müslüman olduğunu iddia etmektedir. Bu tarihi verinin altını çizmekle beraber âyetin umum üzerine olduğu da söylenmiştir.[39] Bu tarz âyetlerin nüzûl sebeplerinin bazı sahâbîlerle ilişkilendirilmesi âyetin zikredilen kişiler hakkında nâzil olduğunun bilgisi şeklinde anlaşılmamalıdır. Muhtemelen âyetin zikredilen isimlerle ilişkilendirilmesinin nedeni, o isimlerin küfürden kaçıp İslam'a sığınan önemli şahsiyetler arasında yer almalarıyla ilgilidir. Dolayısıyla bu tarz âyetlerin, Mekkî yahut Medenî olması umum anlamı gölgelememelidir. Bu sebeple de Ebû Hayyân (öl. 745/1344), İbn Atıyye (öl. 541/1147) gibi müfessirler bu âyetin, zikredilen vasıflara sahip tüm Müslümanlara şamil olduğunu belirtmektedir.[40] İbn Kesîr'in de bu konuda hassas davrandığı görülmektedir. Tespit edildiği kadarıyla İbn Kesîr, ele aldığı âyetin Mekkî mi yahut Medenî mi olduğuna dair delile dayanmayan okumaları kabul etmemektedir. O öncelikle âyetin nerede indiğinin bir delile binaen ortaya konmasını gerekli görmektedir. Sonrasında âyetin umum anlamının ön plana çıkarılmasına itiraz etmemektedir. Bunu somut olarak şu örnek desteklemektedir. "*Şairlere gelince, onlara da yoldan sapanlar uyar*."[41] âyetinin istisnası olan "*Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, Allah'ı çokça ananlar…*"[42] kısmının Ensâr şairleri hakkında nâzil oldu-

[36] İbn Cüzey, et-Teshîl, 1/319, 2/483.

[37] ez-Zümer 39/17.

[38] Kurtubî, *el-Câmiᶜ li-ahkâmi'l-Kurʾân*, 14/66.

[39] İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 63., 2/219.

[40] Bu konuda bk. Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhît*, thk. Sıdkî Muhammed Cemil (Beyrut: Dâru'l-Fikr,1420), 9/192; İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-ᶜazîz*, nşr. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422); İbn Kesîr *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ᶜazîm* 7/90.

[41] eş-Şu'arâ 26/224.

[42] eş-Şu'arâ 26/227.

ğuna şiddetle karşı çıkan İbn Kesîr, bu âyetin Mekkî olduğunu dolayısıyla bu konudaki rivayetlerin zayıf olduğunu belirtmektedir. Bununla beraber o, âyetin mezkûr vasıflara sahip Ensâr şairlerine de şamil olduğunu bunun yanı sıra âyetin hem Mekke'nin hem de Medine'nin şairlerini kapsadığını belirterek âyeti spesifik anlamda bir toplulukla tefsir etmekten sakınmıştır.[43] Oysa Mukâtil, kınanan şairlerin tamamının Mekkeli müşrikler olduğunu, istisna edilenlerin ise tamamının ensâr olduklarını açıkça ifade etmektedir.[44]

Onun bu yaklaşımı tefsirinde belirgindir. O, âyetleri belli şahıslarla tahsis etmek yerine umum anlamı ön plana çıkarmaya çalışmaktadır. Ancak bunu yaparken ilgili âyetin kimin hakkında ve nerede nâzil olduğunu da önemsemektedir. Örneğinİbn Kesîr, "*Ey iman edenler! Allah ve resulünün önüne geçmeyin, Allah'a itaatsizlikten sakının! Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir.*" âyetinin[45] Sa'd b. Muâz hakkında nâzil olduğuyla ilgili görüşlere itiraz etmektedir. Zira onun hicretin beşinci yılında vefat ettiğini, oysaki bahsi geçen âyetin Temîm kabilesi hakkında nâzil olduğunu, onların Medine'ye gelişlerinin ise hicretin dokuzuncu yılında gerçekleştiğini belirtmektedir. Böylelikle o, tarih bilgisinden hareketle muhatap tespitini yapmıştır.[46] Onun bu konuda tarihçi kimliğini de konuşturarak, âyetlerin hitabının kimlere dönük olduğunu ve kimler hakkında nâzil olduğunu tespit etme noktasında tahlillerde bulunduğu birçok âyet yorumu mevcuttur.[47]

İbn Kesîr, "*Allah seni insanlardan koruyacaktır.*"[48] âyetinin Hz. Peygamber'in Ebû Talib'in himayesiyle korunduğuna işaret ettiğini gösteren rivayetleri eleştirmektedir. Ona göre bu âyet Medenî'dir. Ebû Tâlib'in Resûl-i Ekrem'i muhafaza etmesi ise Mekke'de gerçekleşmiştir. İbn Kesîr, Hz. Peygamber'in bu âyetin nüzûlü öncesi korunduğunu hatta Hz. Peygamber'in,

[43] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 6/159, 6/529.
[44] Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân,* 3/283.
[45] el-Hucurât 49/1.
[46] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 7/343.
[47] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 6/529; 7/256.
[48] el-Mâide 5/67.

hicretten sonra bazı geceler evinin önünde nöbet tutulduğunu belirten rivayetlere yer vermektedir. Bu bağlamda Hz. Âişe'nin "Hz. Peygamber, '*Allah seni insanlardan koruyacaktır.*'[49] âyeti nâzil olana kadar korunuyordu." sözüne de yer vermektedir. Tüm bunlara rağmen bazı rivayetlerde Ebû Talib'in Hz. Peygamber'i muhafaza etmek için birilerini görevlendirdiği ve bu âyet sonrası Hz. Peygamber'in "Ey Amcam! Allah beni koruyor. Senin bana gönderdiğine ihtiyacım yoktur." dediğine dair rivayetleri ise zayıf görmektedir. Ona göre bu âyet Medenî'dir. Hadis, âyetin Mekkî olduğunu gerektirmektedir. Oysaki âyetin en son inen Medenî sûrelerden olduğunu belirtmektedir.[50] Bununla beraber İbn Kesîr, Mukâtil gibi âyeti Yahudilere hamlederek[51] Medenî bağlamla sınırlı bir tefsirde bulunmamaktadır. Ona göre âyet, mutlak anlamda Allah Teâlâ'nın onu himaye etmesine delâlet etmektedir. Allah kimi zaman da Peygamber'i korumak için bazı şeyleri vesile kılmıştır. Dolayısıyla mezkûr âyet; Mekke'de Ebû Talib'in himayesiyle Allah Teâlâ'nın onu korumasına delâlet ettiği gibi, Medine'de Ensâr'ın onu koruyup gözetlemesini de kapsamaktadır. Böylelikle Allah Teâlâ hem müşrikleri hem de Ehl-i kitabın kendisine bir zarar vermesinden onu korumuştur. Bu durumda İbn Kesîr, âyetin Mekkî olmadığını ifade ederek nüzûl ortamını kayıt altına almıştır. Bununla beraber nüzûl sebebi bağlamında olmasa da hükmün umumiliği açısından âyetin her iki döneme de işaret ettiğini belirtmektedir. Bu onun en özgün yönlerinden biridir. Oysaki bazı müfessirler bahsi geçen âyetin tefsirinde görüşleri aktarmakla yetinmiştir.[52] Bu yaklaşım neredeyse İbn Kesîr'in Mekkî-Medenî ilmini ele almasında gözettiği temel ilkedir. Öncelikle âyetin nüzûl zamanına ve ortamına atıf yapmakta, sonrasında şayet umum anlam mümkünse ona da işaret etmektedir.

Daha da somutlaştırma anlamında şu âyet de örnek gösterilebilir: "*De ki: "Size, iş ve davranışları bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi?*"[53] Buhârî'nin rivayetine göre

[49] el-Mâide 5/67.
[50] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 3/139.
[51] Mukâtil. *Tefsîru Mukâtil*, 41/492.
[52] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân* 10/471.
[53] el-Kehf 18/103.

sahâbîlerden bazıları, bu âyeti Yahudi ve Hristiyanlara hamletmiştir. Bazı sahâbîlere göre ise âyet Hâricîler'i kastetmektedir. Rivayetlere göre Hz. Ali ve Dahhâk âyetin kastettiği kişilerin Hâricîler olduğunu ifade etmiştir.[54] İbn Kesîr Hz. Ali'nin bu yorumuyla âyetin Yahudi ve Hristiyanları kapsadığı gibi Hâricîler'i de kapsadığını belirtmek istediğini, mezkûr yorumuyla âyetin gerçek nüzül sebebine atıfta bulunmadığını bilakis umum anlama işaret ettiğini belirtmektedir. İbn Kesîr âyetin Mekkî olduğunu, Yahudi ve Hristiyanlara hitabın Medine'de olduğunu, Hâricîler'in ise sonra ortaya çıktığını izah etmektedir. Dolayısıyla da âyetin, Allah Teâlâ'nın razı olmadığı şekilde yaşayan ve yaşantısıyla doğru yolda olduğunu düşünen herkesi kastettiğini vurgulamaktadır.[55] Taberî, Mâverdî gibi müfessirler, rivayetleri aktardıktan sonra âyetin batıl üzerine olan herkesi kapsadığını belirtmiş[56], ama İbn Kesîr gibi âyetin nüzûl ortamına dair tespitlerde bulunmamıştır.

2.2. Rivayeti Temel Alması: İbn Kesîr, âyetlerin Mekke'de mi yahut Medine'de mi nâzil olduğunun tespitinde rivayeti son derece önemsemektedir.[57] Örneğin o, A'lâ sûresinin Mekkî olduğunun altını çizmekte ve bunun delili olarak da bir hadisi göstermektedir.[58] Rivayete göre Berâ', Hz. Peygamber'in hicretinin ardından A'lâ sûresini okuduğunu/ezberlediğini söylemektedir.[59] Ayrıca o, bu konulardaki ittifaklara da değinmektedir. Örneğin o, Bakara sûresinin tamamının Medenî olduğu noktasında ihtilaf olmadığını belirtmektedir.[60]

İbn Kesîr, kimi zaman âyetin Mekkî yahut Medenî olduğunu belirtmesine rağmen bir rivayetle bu görüşünü delillendirmemektedir. Bazen de âyetin Mekkî yahut Medenî olduğuyla ilgili rivayetleri aktarmakta ve değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bir âyetin hem Mekkî hem de Medenî olduğunu ortaya koyan farklı rivayetler mevcut olduğu durumlarda ise

[54] Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmiʿu's-sahîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Tefsirü'l-Kur'an", 18.

[55] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 5/180.

[56] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân* 18/128; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-ʿuyûn*, 6/293.

[57] Saliha Türcan'a göre "Sebeb-i vürûdu Kur'an tefsiri olmayan rivayetler, rivayet tefsirlerinde âyetleri izah amaçlı olarak temel malzeme konumunda istihdam edilmektedir." Ayrıca Türcan'a göre İbn Kesîr tefsirinde bu durum çok belirgindir. Bk. Saliha Türcan, *Rivayet Tefsiri Geleneğinin Dönüşümü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 96.

[58] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 8/370.

[59] Buhârî, "Tefsirü'l-Kur'an", 87.

[60] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 1/66.

tercihte bulunmakta ve ilgili konuda tespitler yapmaktadır.[61] Örneğin İbn Kesîr, Allah Teâlâ'nın sivrisineği misal göstermesini, alaya alan[62] kesimin kim olduğuyla ilgili görüşlere yer vermektedir. Buna göre İbn Abbas, İbn Mesʿûd gibi büyük sahâbîlerin de yer aldığı görüşe göre Allah Teâlâ'nın göstermiş olduğu "*Onların misali, bir ateş yakan insan gibidir…*"[63];"*Yahut onlar, karanlıklar içinde gökten boşanan gök gürültülü, şimşekli bir yağmura tutulmuş kimseler gibidirler.*"[64] bu iki misalden sonra, münafıklar, Allah Teâlâ'nın şanının, bu örnekleri vermekten yüce olduğunu ifade etmeleri sonucu âyet nâzil olmuştur. Öte yandan İbn Kesîr, Katâde'den iki rivayet aktarmaktadır. Ma'mer'in Katâde'den aktardığına göre, Kur'an'da örümcek ve sineğin zikri sonrası müşriklerin "Örümceğin ve sineğin neyi var ki zikrediliyorlar?!" sözleri üzerine bu âyet inmiştir. Saîd'in Katâde'den aktardığı bir görüşe göre ise dalâlet ehli zikri geçen örneklerden dolayı "Allah bunun zikriyle ne kastetmiştir." demiştir. Bunun üzerine mezkûr âyet inmiştir. İbn Kesîr, Katâde'den aktarılan ilk rivayete kuşkuyla yaklaşmaktadır. Zira ona göre Katâde'nin birinci rivayeti, âyetin Mekke'de nâzil olduğuna işaret etmektedir. Oysaki durumun böyle olmadığını belirtmektedir. Dolayısıyla da Saîd'in rivayetini daha doğru bulmaktadır.[65] Bu değerlendirme, onun Mekkî-Medenî bilgisini sadece nakle dayalı tutmadığı, aktarılan görüşleri tenkit ettiğine delildir. Kanaatimizce İbn Kesîr'in Katâde'nin ikinci rivayetini temel almasının iki önemli sebebi ön plandadır. Bunların başında, ikinci rivayetin âyetin mefhumunu sadece Mekke müşrikleriyle sınırlı tutmamasıdır. Bu da İbn Kesîr'in bu çalışmada da sıklıkla yer verildiği üzere umum anlamı ön plana çıkaran yöntemiyle uyumludur. Ayrıca o, tarihsel olarak da âyetin Mekkî olmadığı kanaatindedir. Bu açıdan bakıldığında onun birçok müfessirden özgünleştiğini söylemek mümkündür.

İbn Kesîr bazen de bir âyetin delile müstenit olmayan görüşlerden hareketle, Mekkî yahut Medenî kategorisinde zikredilmesini eleştirmektedir. Örneğin Zübeyr b. Avvam'ın bu

[61] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 2/166.
[62] el-Bakara 2/26.
[63] el-Bakara 2/17.
[64] el-Bakara 2/19.
[65] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 1/115.

"*Kim Allah ve resulü uğrunda hicret ederek yurdundan çıkar da sonra ölüm onu yolda yakalarsa artık onun mükâfatını vermek Allah'a aittir.*"[66] âyetinin, Habeşistan'a hicreti esnasında yolda bir yılan tarafından zehirlenmesi sonucu vefat eden Hâlid b. Hizâm hakkında nâzil olduğunu söylemesini garib olarak değerlendirmektedir. İbn Kesîr bu kıssanın Mekkî olduğunu oysaki âyetin Medine'de nâzil olduğunu belirtmektedir. Bununla beraber İbn Kesîr, Zübeyr'in âyetin hükmünün umumuna atıfta bulunmuş olma ihtimalini de gözetmektedir. Bu durumda âyet her ne kadar Medenî olsa da hükmü umum üzerinedir.[67]

2.3. Üslûp ve Hitaba Odaklanması: İbn Kesîr, tefsirinin birçok yerinde Kur'an'ın Mekkî ve Medenî dönemdeki muhataplarını dikkate alan üslûbuna atıfta bulunmaktadır. Bu bağlamda nifaktan, şirkten, Ehl-i kitap'tan bahseden âyetlerin tefsirini yaparken, zaman zaman âyetin Mekkî mi Medenî mi olduğuna temas etmektedir. Ona göre Mekkî ve Medenî dönemin ön planda olan muhatapları mevcuttu. Örneğin Mekke'de nifak olmadığını, insanların korkularından ötürü mümin oldukları halde baskıdan dolayı küfrü izhar etmek zorunda kaldıklarını ifade etmektedir. Nifakın Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretiyle beraber değil, Bedir Savaşı sonrası Müslümanların güçlenmesi sonucu, Evs, Hazrec ve Yahudilerden bir grup tarafından ortaya çıktığını savunmaktadır. Bu bağlamda o, "*İnsanlardan bazıları da vardır ki inanmadıkları halde "Allah'a ve âhiret gününe inandık" derler.*"[68] âyetini münafıklara hamletmektedir.[69] Benzer şekilde İbn Kesîr, "*Bize ortak olarak yakıştırdıklarına, "Siz ve ortaklarınız yerlerinizde durup bekleyin!" diyeceğiz.*"[70] âyetinin müşrikleri kastettiğini iddia etmektedir. Âyetin münafıklar hakkında nâzil olduğuna dair görüşe ise kuşkuyla yaklaşmaktadır. Ona göre bu âyet Mekkî'dir. Mekke'de münafıklar yoktu, dolayısıyla da münafıkların kastedilmesi mümkün değildir. Münafıkları kasteden âyetin Mücadele sûresi 18. âyet olduğunu belirtmektedir.[71]

[66] en-Nisâ 4/100.
[67] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 2/346.
[68] el-Bakara 2/8.
[69] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1/87.
[70] Yûnus 10/28.
[71] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 3/221.

İbn Kesîr, muhatap kimliğinden hareketle de birçok âyetin Mekkî mi yoksa Medenî mi olduğunun tespitine yoğunlaşmaktadır. Onun mücerred anlamda bir âyetin Mekkî yahut Medenî olduğu iddiasını kabul etmek yerine âyetteki hitaba da odaklandığını gösteren veriler mevcuttur.[72] Örneğin *"Allah hiçbir insana hiçbir şey indirmedi" dediler*."[73] ona göre bu âyet müşrikleri kastetmektedir. Zira Yahudilerin Allah Teâlâ'nın kitap indirdiğini inkâr etmediğini buna gerekçe göstermektedir. Bu vasfın müşriklerin vasfı olduğunu belirtmektedir.[74] Ancak bazı müfessirler, âyetin Medenî olduğunu gerekçe göstererek[75] Yahudilere hamletmemektedir. Bu durumda İbn Kesîr'in sadece rivayeti değil, nüzûl ortamı ve vakıayı da dikkate aldığını söylemek mümkündür. O âyetlerin hitabını sadece münafık, Yahudi ve Hristiyanlar üzerinden değil, sahâbe bilgisi üzerinden de tespit etmeye çalışmaktadır. Örneğin "*Hiç kuşkusuz, "Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor" dediklerini biliyoruz.*"[76] âyetin Mekkî olduğuna delâlet eden rivayetler aktaran İbn Kesîr, bu âyetin müşriklerden birini kastettiğini belirtmektedir. Âyetin Selmân el-Fârisî'yi kastettiğine dair görüşü ise onun Medine'de Müslüman olduğundan hareketle reddetmektedir.[77]

İbn Kesîr'in Mekkî ve Medenî dönemin muhataplarını keskin çizgilerle ayırmadığı yorumları da mevcuttur.[78] Ona göre Mekkî âyetlerde de münafıklara değinilmiştir. Örneğin Ankebût sûresi 11. âyetini "*Muhakkak ki Allah, gerçekten iman edenleri de bilir, inanmış gibi görünenleri de bilir.*"[79] buna örnek göstermektedir. Ayrıca İbn Kesîr, Mekkî olduğunu düşündüğü bazı âyetlerin içeriğinin münafıkları kastetmesi ihtimaline binaen kesin değerlendirmelerde bulunmadığı da olmuştur. Örneğin o, "*Hayır! Daha önce gizlemekte oldukları şeyler apaçık önlerine çıktı. Geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir.*"[80] âyetinin müşrikleri

[72] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 4/518.
[73] el-En'âm 6/91.
[74] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 3/269.
[75] Mukâtil. *Tefsîru Mukâtil,* 1/574;
[76] en-Nahl 16/103.
[77] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 4/519.
[78] Mekkî mesajların sonraki döneme yansıdığı ve yahut tam tersi bir durumun olduğu âyetlere rastlamak mümkündür. Bu konuda bk. Nurdane Güler, "Mukâtil Tefsirinde Mekkî Sûrelerde Bedir Gazvesine Yapılan Atıflar", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/3 (2021), 1143-1162.
[79] el-Ankebût 29/11.
[80] el-En'âm 6/28.

konu edindiğini, âyetin Mekkî olduğunu belirtmesine rağmen münafıkları kastetmesinin de mümkün olduğunu ifade etmektedir.[81] Bu yaklaşımın isabetli olduğu kanaatindeyiz. Mekke döneminin muhatap kitlesiyle Medine döneminin muhatap kitlesinin farklı olduğunu kabul etmekle beraber her iki dönemde de muhatapların taşıdığı vasıfların belirgin bir şekilde birbirinden kopuk olmadığını, kimi vasıfların yer yer devam ettiğini düşünüyoruz. Dolayısıyla nifakın az da olsa Mekke'de de mevcut olduğuna, Yahudi ve Hristiyanların kimi özelliklerinin nadir de olsa Mekke'de de mevcut olabileceğine, benzer şekilde Medine döneminde de tevhid inancı noktasında kimi hastalıkların devam ettiğine kanaat ediyoruz.

3. Mekkî ve Medenî Konusundaki Farklı Meselelere Yaklaşımı

3.1. Mekkî ve Medenî Olduğu Hususunda İhtilaflı Olan Âyetlere Yaklaşımı: Müfessirler tarafından tümüyle Mekkî veya Medenî olduğu noktasında bazı sûreler hakkında kanaat belirtilse dahi Mekkî bazı sûrelerin içerisinde Medenî; Medenî bazı sûrelerde Mekkî âyetlere rastlamak mümkündür. Ancak bunun tespitinin ilmi dayanaklardan hareketle yapılması gerekmektedir. Nitekim İbn Kesîr, bir delil olmadıkça bundan sakınmıştır. Örneğin o, "*İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, rahmân onlar için (gönüllerde) bir sevgi yaratacaktır.*"[82] ayeti hakkında Taberî'nin Abdurrahman b. Avf'ın hicreti hakkında nâzil olduğuna dair aktardığı[83] rivayeti eleştirmektedir. Ona göre bu sûrenin tamamı Mekkî'dir. Dolayısıyla da bu görüş yanlıştır. Zira rivayetin senedi sahih değildir. Ona göre hicretten sonra bu sûreden bir şey nâzil olmamıştır. Bu âyetin umum anlamda ihlasa vurgu yaptığını belirtmektedir.[84] Görüldüğü üzere o, bir delilin desteklemediği durumlarda Mekkî sûrelerden bazı âyetlerin Medenî; Medenî sûrelerden bazı âyetlerin Mekkî olduğuna karşı çıkmaktadır.

İbn Kesîr, Mekkî sûrelerin bir kısmında Medenî, bazı Medenî sûrelerde ise Mekkî âyetlerin mevcudiyetini kabul etmektedir. Nitekim tefsirinde yer yer buna işaret etmektedir. Kimi

[81] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 3/222.
[82] Meryem 19/96.
[83] Taberî, *Câmi'u'l-beyân* 18/263.
[84] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 5/238.

zaman da buna dikkat çekmediği de olmuştur. Enfâl sûresi buna örnek verilebilir. İbn Kesîr'e göre Enfâl sûresi Medenî'dir.[85] Oysaki Enfâl sûresinde doğrudan Hz. Peygamber'e hitaplar mevcuttur. Ayrıca Mekkeli müşriklerin ibadetlerini konu edinen âyetlerden bahsedilebilir. Örneğin "*Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı.*"[86] âyeti, doğrudan Hz. Peygamber'e hitap etmektedir. Nitekim bazı müfessirler, İbn Abbas'ın görüşünden hareketle bu ve devamındaki Enfâl sûresi 30-36. âyetlerinin Mekkî olduğunu ifade etmiştir.[87] Rivayetlere göre Ebû Talib Hz. Peygamber'e müşriklerin kendisi için tuzaklar kurduklarını ve bu konuda bilgi sahibi olup olmadığını sormuş o da müşrikler hakkında, "Beni büyülemek yahut öldürmek veya çıkarmak istiyorlar." demiştir. Ancak İbn Kesîr, Ebû Talib'in bu rivayette yer almasını garîb görmektedir. Ona göre bu âyet Medenî'dir. Bu âyet Ebû Talib'in vefatı sonrası hicret gecesi nâzil olmuştur. İbn Kesîr'e göre müşrikler toplanmış ve Hz. Peygamber'i ortadan kaldırmak için karar almışlardır. Zikrettiği rivayetlerde de buna dönük veriler mevcuttur. Buna göre müşrikler her kabileden birini Hz. Peygamber'i uyuduğu esnada öldürmek için görevlendirmiştir. Ancak Hz. Peygamber, yerine Hz. Ali'yi bırakmıştır. İbn Kesîr, mezkûr âyetin bunu kastettiğini ifade etmektedir.[88] Begavî (öl. 516/1122) Enfâl sûresinin 30-36. âyetlerinin Mekkî olduğuna dair görüşler olsa da sahih görüşün, buna delâlet etmediğini, bu âyetlerin de Medenî olduğunu ortaya koyduğunu belirtmektedir. Ama olayın Mekke'de gerçekleştiğini ifade etmektedir.[89] Dolayısıyla âyetlerin Medenî olduğunu iddia edenler rivayeti temel alırken; Mekkî olduğunu söyleyenler ise âyetlerin anlamını ve hitabını ön plana çıkarmıştır. Reşîd Rıza'ya göre (öl. 1353/1935) âyetlerin Medenî dönemde, Mekkî bir olayı hatırlatmış olması mümkündür. Dolayısıyla da sadece âyetlerin anlamından hareketle Mekkî olduğunu söylemek doğru değildir.[90]

3.2. Mükerrer Nüzûl Meselesi: Mükerrer nüzûl konusu tefsir literatüründe ihtilaflı

[85] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 4/3.
[86] el-Enfâl 8/30.
[87] Ebû Abdillâh er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/1999), 15/447. Kurtubî, *el-Câmiʿ li-ahkâmi'l-Kurʾân*, 7/360.
[88] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 4/38.
[89] Ebû Muhammed el-Begavî, *Meʿâlimü't-tenzîl*, nşr. Abdürrezzâk Mehdî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/1999), 3/323.
[90] Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-hakîm* (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmme, 1990), 9/484.

bir meseledir.[91] İbn Kesîr, bazı âyetlerin birden fazla kez nâzil olduğuyla ilgili yer yer kanaatini ifade etmektedir. Bu bağlamda ruh âyeti buna örnek gösterilebilir. İbn Kesîr, "*Sana ruh hakkında soru sorarlar.*"[92] âyetinin nüzûl sebepleriyle ilgili iki rivayete yer vermektedir. Buhârî'nin İbn Mesʿûd'dan aktardığına göre Yahudiler Hz. Peygamber'e ruhun mahiyetini sormuşlardır. Bunun üzerine mezkûr âyet nâzil olmuştur. İbn Kesîr, sözü edilen rivayetin, bu olayın Medine'de gerçekleştiğine delâlet ettiğini belirtmektedir. Ancak sûrenin Mekkî olduğunun da altını çizmektedir. İbn Kesîr, İbn Abbas'ın rivayetini buna delil göstermektedir. Buna göre müşrikler, Yahudilerden Hz. Peygamber'i zor duruma düşürmek için bazı sorular talep etmiştir. Onlar da ruh bilgisinin de dahil olduğu birkaç soruyu paylaşmışlardır. İbn Kesîr zâhirî anlamda birbiriyle çelişen bu iki rivayeti çeşitli karineler bağlamında irdelemektedir. Buna göre bu âyetin hem Mekkî hem de Medenî dönemde nâzil olması söz konusu olabilir. Veya Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'den Yahudilerin sorduğu soruya daha önce kendisine nâzil olan âyetle cevap vermesini talep etmiş olması da mümkündür.[93] Böylelikle İbn Kesîr âyetin nerede indiği noktasında tereddütte kalmasından dolayı mükerrer nüzûl iddiasına başvurmuştur.[94]

İbn Kesîr'in, "*De ki: "Ey Ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin.*"[95] âyetinin nüzûl zamanı ve yeriyle ilgili tartışmasını da bu bağlamda irdelemek mümkündür. Ona göre bu hitap, tüm Yahudi ve Hristiyanlara ve onlar gibi olanlara şamildir. İbn Kesîr, bu âyetin Hudeybiye Antlaşması sonrası ve Mekke'nin fethi öncesi indiğini belirtmektedir. Hz. Peygamber'in Herakleios'a gönderdiği mektubu buna delil göstermektedir. Zira o mektubun içeriğinde bu âyette yer almaktadır. Ancak bununla beraber, İbn İshak (öl. 151/768) ve bazı-

[91] Bu konuda bk. Muhsin Demirci, "Nas-Olgu İlişkisi Açısından Mükerrer Nüzul", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2014), 6-7; Abdullah Aygün, "Tefsir Tarihi Açısından Mükerrer Nüzûl Görüşünün Tenkidi", *Usul İslam Araştırmaları* 21/21 (2014), 39-66.
[92] el-İsrâ 17/85.
[93] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 5/105.
[94] Mesut Okumuş, "İbn Kesir Tefsiri'nde Bağlamın Rivayet Tefsir Kaynağı Olarak Yeri", *İslami İlimler Dergisi* 1/3 (2007), 15.
[95] Âl-i İmrân 3/64.

larının, Âl-i İmrân'ın başından, seksen küsur âyetine kadarki bölümlerinin, Necran ehli hakkında nâzil olduğuna dair[96] görüşlerine de yer vermektedir. Benzer şekilde Zührî'nin de (öl. 124/742) Necran halkının cizye veren ilk insanlar olduklarını ve cizye âyetinin de fetih sonrası nâzil olduğuna dair değerlendirmelerine değinmektedir. İbn Kesîr, bu âyetin hem Hudeybiye öncesi hem de fetih sonrası iki defa nâzil olmuş olabileceğini ihtimaller arasında değerlendirmektedir. İkinci bir ihtimale göre ise İbn İshak'ın sözünün sadece Âl-i İmrân sûresinin ilgili âyete kadar olan kısmının Necran heyeti hakkında nâzil olduğuyla ilgili olmasıdır. Bu durumda İbn İshak'ın sözünün, Ebû Süfyân rivayetinin delâletinden dolayı mahfuz olmadığını ifade etmektedir. Ayrıca Necran heyetinin Hudeybiye öncesi gelmiş olmalarının ihtimal dahilinde olduğunu ve âyetin buna işaret ettiğini ama fetih sonrası cizye hükmünün konulduğunu belirtmektedir.[97] Görüldüğü üzere İbn Kesîr, tarihi rivayetlerden de hareketle âyetin nüzûl zamanına dair önemli tespitlerde bulunmuştur. Oysaki birçok müfessir, bu âyetin nüzûl ortamı ve zamanına dair bu denli önemli ayrıntılara yer vermemiştir.[98]

3.3. Nesh Konusu: İbn Kesîr, iyi bir müfessir olmanın yanı sıra İslam tarihi alanında da önemli bir isimdir. Onun tarihçi kişiliği, tefsir tercihlerini doğrudan etkilediği birçok âyetten bahsedilebilir. Bu konuda zikredilebilecek meselelerden biri de nesh konusu gelmektedir.[99] O neshe tabi tutulan âyetlerin tefsirinde sıklıkla tarih bilgisine atıfta bulunmaktadır. Ona göre nesh meselesinde tarih bilgisi zorunludur.[100] Ayrıca o, konu bütünlüğüne sahip âyetleri cemetmeye çalışmakta ve zorlama nesh iddialarında bulunmamaktadır. Bu yönüyle o, Mekkî-Medenî bilgisini, âyetlerin daha çok izah edilmesi bağlamında ön plana çıkarmaktadır.

[96] Ebû Muhammed İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye li-İbn Hişâm*, thk. Mustafa es-Sekkâ - İbrâhim el-Ebyârî - Abdülhafîz eş-Şelebî (Kahire: Matbaʿa Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1955), 2/160.

[97] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 2/48.

[98] Bu konuda bk. Taberî, *Câmiʿu'l-beyân* 6/153; Begavî, *Meʿâlimü't-tenzîl*, 1/407; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* 7/128.

[99] İbn Kesîr'in Nesh anlayışıyla ilgili bk. Osman Tushdiev, *İbn Kesîr Tefsirinde Nesh Olgusu*, (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 69-102.

[100] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 3/87; 3/99, 3/194.

Bu yönüyle İbn Kesîr bazı müfessirlerden farklılaşmaktadır. Örneğin Mukâtil'in, "*Onların mallarında belli bir hak vardır.*"[101] Mekkî olan âyeti, Medenî olan "*Sadakalar ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar.*"[102] zekât âyetiyle neshedildiğini savunması buna örnektir.[103] Oysaki infakla zekât farklı şeylerdir. Bu bağlamda o, bazen âyetlerin Mekkî ve Medenî bilgisinden hareketle, neshe tabi tutulan âyetlere açıklık getirmektedir. Örneğin o, "*Namazları ve orta namazı aksatmadan kılın, huşû içinde Allah'ın huzurunda durun.*" [104] Âyetteki "*Allah'ın huzurunda durun.*" kısmının huşu ve zelil bir şekilde Allah'a karşı durmayı ifade ettiğini belirttikten sonra bu âyetin aynı zamanda namazda konuşmamayı da gerektirdiğini, zira konuşmanın bu huşuya zarar verdiğini belirtmektedir. İbn Kesîr, Hz. Peygamber'in namazdayken kendisine selam veren İbn Mesud'un selamına karşılık vermemesini ve namaz esnasında konuşan bazı sahâbîleri bundan sakındırmasını da bu bağlamda zikretmektedir. Öte yandan namazda konuşmanın hükmünün kaldırılmasının bahsi geçen âyetle ilişkilendiren Zeyd b. Erkâm'ın rivayetine yer vermektedir. Zeyd'in aktardığına göre sahâbîler, namaz esnasında ihtiyaçtan kaynaklı olarak birbirleriyle konuşabiliyorlardı. Mezkûr âyet, bunun hükmünü kaldırdı. İbn Kesîr bazı alimlerin bu hadisi müşkil gördüklerini belirtmektedir. Zira namazda konuşmanın hükmünü ortaya koyan İbn Mesud'un yaşadığı olay Mekke'de meydana gelmiştir. Dolayısıyla da Hz. Peygamber'in emriyle namazda konuşmak yasaklanmıştır. Bu âyet ise ittifakla Medeni'dir. İbn Kesîr, bazı alimlerin Zeyd'in ifadelerini, âyetin gerçek nüzûl sebebi bağlamında değerlendirmediklerini, bilakis Zeyd'in ilgili yasağı, âyetle ilişkilendirerek o yönde âyeti anladığı şeklinde yorumladıklarını belirtmektedir. Bazılarının da namazda konuşmanın başlangıçta Mekke'de yasaklandığını ve sonrasında mübah kılındığını ve tekrar mezkûr âyetle haram kılındığını ifade ettiklerini açıklamaktadır. Ancak İbn Kesîr, ilk ihtimali

[101] el-Meâric 70/24.

[102] et-Tevbe 9/60.

[103] Mukâtil. *Tefsîru Mukâtil,* 4/129.

[104] el-Bakara 2/238.

tercih etmektedir.[105] Anlaşıldığı üzere İbn Kesîr, bahsi geçen âyeti, namazda konuşmanın hükmünü kaldıran yani nesh eden âyet olarak yorumlamaktan[106] sakınmaktadır. Zira bunun hükmünün Kur'an'la değil, hadisle konulduğuna işaret etmektedir. Ancak bununla beraber âyetin doğrudan olmasa da dolaylı olarak namazda konuşmayı doğru bulmadığını da vurgulamaktadır. Öte yandan İbn Kesîr, tarih bilgisini de nesh için yeterli görmemektedir. Nesh konusunda âyetin metin içi bağlamını son derece önemsemektedir. Örneğin o, "*Takvâ sahiplerine, onların hesabından bir sorumluluk yoktur. Fakat, belki korunurlar diye hatırlatmak gerekir*." [107] âyette kafirlerle oturmanın günah olmadığını, sonradan bu hükmün, Medenî olan "*Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini yahut onların alaya alındığını işittiğiniz zaman, onlar başka bir söze geçmedikçe kendileriyle beraber oturmayın.*"[108] âyetiyle neshedildiğini savunanları eleştirmektedir. Zira ona göre âyet, kafirlerin sohbetlerine dalmayan ve onlarla oturmayan kişilerin günahtan sorumlu tutulmadıklarını, onlarla oturup sohbetlerine dalan kişilerin ise Allah katında mesul olduklarını ifade etmektedir. Böylelikle âyetin hükmü beyan etme konusunda tek başına yeterli olduğunu ortaya koymuş ve tarih bilgisinin her âyetin neshi için kullanılamayacağını ortaya koymuştur.

4. İbn Kesîr'in Mekkî ve Medenî Âyetleri Yorumlama Yöntemine Dair Bazı Tespitler

İbn Kesîr'in Mekkî ve Medenî âyetlerin taksiminde onun özgün kişiliğini yansıtan birçok faktörden bahsetmek mümkündür. Mekkî-Medenî âyetlerin izahında sıklıkla vahyin eğitim yöntemine vurgu yapması, Mekke dönemini, Medine döneminden bağımsız ve kopuk olarak değerlendirmeyip her iki dönemi de vahyin bütüncül yönünü ortaya çıkaran aşamalar olarak değerlendirmesi, onun bu meseleye sadece rivayet bağlamında yaklaşmadığını, bilakis

[105] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm* 1/655.
[106] Ebû Abdillâh eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr* (Şam: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993), 1/296.
[107] el- En'âm 6/5.
[108] en-Nisâ 4/105.

yirmi üç yıllık sürecin birbirini tamamlayan ve tekâmül eden vahyin en önemli özelliklerinden biri olarak değerlendirdiğini ortaya koymaktadır. Aşağıda zikredilecek başlıklarda onun bu yönü belirgindir.

4.1. Vahyin Muhataplarını Eğitmesi Bağlamında Okuması: Vahyin Mekkî ve Medenî olarak iki süreçte irdelenmesi, sadece zaman ve mekân açısından farklılıklar arz etmemektedir. Mekkî ve Medenî dönemler aynı zamanda vahyin takip etmiş olduğu bir süreci ifade etmektedir. Zira Kur'an, muhatapların durumlarını gözeterek, onların İslam'ı en güzel şekilde hayatlarına aktarmalarını sağlamak istemiştir. Konuyla ilgili rivayetler de buna işaret etmektedir. Nitekim İbn Kesîr, Resûl-i Ekrem'in Mekke ve Medine'de bir süre kaldığını ortaya koyan ve vahyin bu süreçte peyderpey kendisine nâzil olmaya devam ettiğini vurgulayan rivayetlerden[109] hareketle Mekkî ve Medenî ayırımının bariz şekilde mevcut olduğunu vurgulamaktadır.[110] Bu bağlamda Mekke sürecindeki vahyin, hitap tarzı ve önemsediği konularla Medine döneminin hitap tarzı ve muhataplardan talep edilen yükümlülükler, bazı yönleriyle farklılaşmaktadır. Zira Mekkî dönemde hitap, daha çok şirk düşüncesini eleştirmek üzerineydi. Medenî dönemde ise muhatap çeşitliliğin bir gereği olarak hitap, bazı yönleriyle farklılaşmıştır. Ayrıca Mekkî dönemdeki muhatapların İslam bilgisiyle Medenî dönemin muhatapları arasında farklılıklar mevcuttu. Bunun yanı sıra Mekke'den Medine'ye hicret eden sahâbîlerin Mekkî dönemde yerine getirmiş oldukları sorumluluklarının, Medenî dönemde tamamlayıcı bir rol üstlenmesini icap ettirmekteydi. Tüm bu faktörler düşünüldüğünde Mekkî ve Medenî dönemin, vahyin bilinçli bir tercihi sonucu oluştuğunu ve bu hikmetin göz ardı edilmemesi gerektiğini ortaya koymaktadır. İbn Kesîr'e bakıldığında onun da vahyin bu yönünü derinlikli bir şekilde tasavvur ettiği ve âyetlerin tedrici ve terbiye edici yönünü ihmal etmediği anlaşılmaktadır. Örneğin o, Mekke dönemi için "Hz. Peygamber, nübüvvet sonrası Mekke'de on üç yıl boyunca kaldı. Bu süre boyunca kendisine Mekkî sûreler nâzil oluyordu. Tüm bu sûreler,

[109] Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 1.
[110] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-ᶜazîm*, 1/17.

müşriklerle cidal, tevhidin beyanı ve izahı, önemli deliller ve büyük alametler içeriyordu. Muhalefet edenlere karşı yeterli hüccetler kaim olunca; Allah hicreti emretti. Onlarla kılıçla çarpışmayı, boyunlarını vurmayı ve Kur'an'a muhalefet edip, yalanlayıp inatlaşanlara (hakikatleri) ulaştırmayı emretti."[111] diyerek bunu açıkça işaret etmiştir.

İbn Kesîr, bu yorumuyla Mekke ve Medine döneminin hem mesajlarının hem de muhatap kitlesinin farklılıklar barındırdığını açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca bu tespitleriyle Medine döneminin, Mekke döneminin bir devamı olduğunu ve aralarında risalet açısından bir kopukluk olmadığını güzel bir şekilde beyan etmiştir. Bunu Hz. Peygamber'in Mekke dönemindeki tebliğ faaliyetinin, Medine döneminde tamamlayıcı bir rol üstlenmesiyle ilgili değerlendirmelerinde açıkça görmekteyiz. Örneğin İbn Kesîr, "*Rabbimiz! Savaşı bize niçin yazdın, bizi yakın bir süreye kadar geri bıraksan olmaz mıydı?" diyorlar.*"[112] âyetini, Mekkî ve Medenî dönemin tedriciliği bağlamında irdelemektedir. Ona göre Müslümanlar Mekke'de İslam'ın ilk dönemlerinde tüm rükün ve şartlarını taşımasa da genel anlamda namaz ve zekatla sorumlu tutulmuşlardı.[113] Bu dönemde Müslümanlar, fakirlere yardımda bulunmakla, müşrikleri affedip, sabretmekle yükümlüydüler. Bu sebeple de cihad gibi bazı ibadetleri yerine getirmeleri talep edilmemişti. Ancak bazı Müslümanlar sayılarının az olması, harem beldede olmaları gibi sebeplerden ötürü kendilerine farz kılınmayan cihadı talep ediyorlardı. İbn Kesîr, Medine'de Müslümanların sayılarının fazlalaşması, güçlenmeleri, caydırıcı olabilecek uygun koşullara sahip olmalarıyla beraber cihadın kendilerine farz kılındığını, ama bu kesimlerin bu emri uygulamak yerine bahsi geçen ifadeleri[114] dile getirdiklerini belirtmektedir. Zira muhataplar, cihadla beraber kan dökülecceğini, çocuklarının yetim, kadınlarının dul bırakılacağını biliyorlardı. Onlar bunun korkusunu yaşamışlardır.[115] Böylelikle İbn Kesîr, Mekke döneminin Medine

[111] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ᶜazîm*, 8/60.

[112] en-Nisâ 4/77.

[113] Bu konuda bk. Mehmet Yaşar, "Enfâl 35. Âyetİ Çerçevesinde Câhiliye'de Mukâ, Tasdiye ve Salat", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 3/1 (2017), 173-206.

[114] en-Nisâ 4/77.

[115] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ᶜazîm*, 2/315.

döneminden farklılaşan yönlerini ortaya çıkarmakla kalmamış, aynı zamanda Medine dönemini konu edinen bir âyetin arka plan bilgisine ışık tutmuştur. Başka bir ifadeyle Medenî âyetin öncesine yani Mekkî dönemdeki yansımalarına ışık tutmuştur. Kur'an'ın her iki döneminin birbiriyle bütünlük arz ettiğini[116] ve her iki dönemi birbirinden kopuk bir şekilde anlamanın doğru olmadığını belirtmek istemiştir.

4.2. Her İki Dönemi de Tamamlayıcı Olarak Okuması: İbn Kesîr'in tefsirine bakıldığında onun Kur'an'ın Mekkî hitaplarını, Medenî hitaplarından tümüyle ayırmadığını ortaya koyan değerlendirmelerinin mevcut olduğu görülmektedir. Bu bağlamda İbn Kesîr'in Mekkî ve Medenî algısının, âyetleri indiği ortamla sınırlandırıp spesifik bir anlama mahkûm etmek üzerine olmadığını gösteren veriler mevcuttur. Onun âyetin nâzil olduğu mekân veya zaman dilimine atıfta bulunması, daha çok âyetin mesajının ve hitaplarının doğru anlaşılmasını ve tarihi malumatın kayıt altına alınmasını önemsemesinin bir yansımasıdır. Ancak bunu yaparken Mekkî dönemi Medenî dönemden; Medenî dönemi de Mekkî dönemden soyutlamamaktadır. Zira her iki dönemin birbirini tamamlayıcı özellikleri olduğu gibi geçişkenlik arz eden yapısı da söz konusudur. Bu bağlamda o bazı âyetlerin tefsirinde Mekkî-Medenî âyetlerin bütünlüğüne odaklanmıştır. Örneğin "*İsrâiloğulları'na, "Yurdunuzda oturun! Âhiret vakti gelince hepinizi toplayıp bir araya getireceğiz!*"[117] âyetinin Mekkî olduğunu, hitabın müşriklere yönelik olduğunu belirttikten sonra, bu âyetin Hz. Peygamber'e Mekke'nin fethini müjdelediğini açıklamış, âyetin mesajlarının Medenî dönemi kapsadığına işaret etmiştir. Bu bağlantıyı da âyetin mefhumundan çıkarmaktadır. Ona göre Firavun İsrailoğulları'nı, "*Firavun onların ülkedeki varlığına son vermek istedi.*"[118] âyetinin ifadesiyle, onların varlığını sona erdirmek amacıyla Mısır'dan çıkarmak istemiştir. Ancak Allah Teâlâ, vaadinin bir gereği olarak, İsrailoğulları'nı Fi-

[116] Mekkî ve Medenî âyetler arasındaki bütünlük hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ayşenur Fidan, *Kur'ân Dilinde Mekkî ve Medenî Âyetlerin Bütünlüğü* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 1-309.
[117] el-İsrâ 17/104.
[118] el-İsrâ 17/103.

ravun'un zulmünden kurtarmış ve onları güvenli bir yere yerleştirmiştir. Müşrikler de benzeri girişimde[119] bulunmuşlardır. Ama Allah Hz. Peygamber'i ve sahâbîleri müşriklerin zulmünden kurtararak, Mekke'nin fethini gerçekleştirmiştir.[120] İbn Kesîr, "*Allah bilmektedir ki içinizde hastalar bulunacak, bir kısmınız Allah Teâlâ'nın lutfundan rızık aramak üzere yeryüzünde yol tepecek, diğerleri de Allah yolunda çarpışacaktır.* "[121] âyetinin Mekkî olduğunu, zira savaşın Medine'de farz kılındığını ama bu âyetin gelecekteki Müslümanların savaş halini anlatan gaybi mucizelerinden biri olduğunu ve nübüvvetin en büyük delillerinden olduğunu belirtmektedir.[122]

Onun Kur'an'ın tehaddî âyetleriyle ilgili yorumu da bu yaklaşıma örnek gösterilebilir. O, Kur'an'ın; Kasas sûresi 49. âyeti, İsra sûresi 88. âyeti, Hud sûresi 13. âyeti ve Yunus sûresi 37-38. âyetleriyle tehaddi de bulunduğunu ve tüm bu âyetlerin Mekkî olduğunu belirtmektedir. Ona göre Allah bu tehaddîyi Medenî dönemde de Bakara sûresi 22-23. âyetleriyle devam ettirmiştir. İbn Kesîr'e göre Allah, Mekke'de ve Medine'de nâzil olan âyetlerle Mekkeliler'den -insanların en fasihleri olmasına rağmen- Kur'an'ın benzerini getirmelerini talep ederek defalarca meydan okumuştur.[123] İbn Kesîr Kur'an'ın mesajlarının devamlılığı bağlamında gaybi meseleleri de irdelemektedir. Örneğin kıyametin vaktinin bilinmemesi buna örnektir. Ona göre Allah A'râf sûresinde kıyametin saatini Hz. Peygamber'in de bilmediğini ifade etmiştir. Medenî sûrelerde de[124] bunu ifade ederek bu hali devam ettirmiştir.[125]

5. Mekkî ve Medenî Âyetlerin Tefsir Tercihlerine Etkisi

İbn Kesîr'in Mekkî-Medenî safhalarına yaklaşımında tefsir tercihleri kritik bir yer

[119] el-İsrâ 17/76.
[120] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 5/116.
[121] el-Müzzemmil 73/20.
[122] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 8/269.
[123] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 1/108.
[124] el-Ahzâb 33/63.
[125] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 6/426.

edinmektedir. Zira onun tefsiri dikkatle incelendiğinde âyetlerin nâzil olduğu mekân bilgisinden hareketle kimi tercihlerde bulunduğu gözlemlenmektedir. Örneğin İslam alimleri Mekkî dönemde zekâtın farziyetine dair çeşitli değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Kimileri bu farziyetin Medine'de olduğunu bazıları da bunun Mekke'de olduğunu ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra zekâtın Medine'de farz kılındığını söyleyenler, Mekkî âyetlerde zekâtın mevcudiyetine dair de çeşitli değerlendirmeler yapmışlardır. İbn Kesîr, Mekkî dönemde zekâtı konu edinen âyetlerle ilgili çeşitli değerlendirmelerde bulunmaktadır. Örneğin o, "*Onlar ki zekâtı verirler*."[126] âyetinin Mekkî olduğunu, buna rağmen çoğunluğun farz zekâtın kastedildiğini iddia ettiklerini söylemektedir. Oysaki zekâtın, hicretin ikinci yılında Medine'de farz kılındığını belirtmektedir. Ancak İbn Kesîr önemli bir tespitte bulunmaktadır. Ona göre zekâtın aslı Mekke'de farz kılınmıştır. Medine'de farz kılınan ise zekâtın nisabı ve bazı ürünlerdeki miktarının detaylarıdır. Buna delil olarak "*Hasat günü de hakkını verin.*"[127] âyetini göstermektedir. Ayrıca o, Şems 9-10. âyetleri ile; Fussilet 6-7. âyetlerinden hareketle âyette kastedilen zekâtın, nefsin şirkten arınması şeklinde olabileceğini, yahut hem nefsin zekatı hem de malın zekatının kastedilmesinin mümkün olduğunu ifade etmektedir.[128] İbn Kesîr, "*...rahmetimi Allah korkusu taşıyanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım*."[129] âyetteki zekat ifadesinin de hem malın zekatı hem de nefsin zekatı şeklinde tefsir edildiğini, âyetin Mekkî olduğunu dolayısıyla da iki anlamın da kastedilebileceğini belirtmektedir.[130] Anlaşıldığı kadarıyla İbn Kesîr, Mekkî dönemde şer'î anlamda bir zekatın farziyetinden ziyade umum anlamda bir infakı çağrıştıran bir ibadetin Müslümanlara farz kılındığı kanaatindedir. Hatta bu farziyetin sadece malın zekatıyla sınırlı olarak değerlendirmediği, bilakis nefsin şirkten arınmasını da bu kapsamda gördüğü anlaşılmaktadır. Esasen bu bakış açısı Mekkî dönemle uyumludur. Zira

[126] el-Mü'minûn 23/ 4.
[127] el-En'âm 6/141.
[128] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 5/403.
[129] el-A'râf 7/156.
[130] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 3/431; 7/150.

Mekke'de kurumsal anlamda bir zekât ibadetinin mevcudiyetinden bahsetmek mümkün değildir. Bu sebeple de Müslümanlardan imkân dahilinde mallarından bir kısmını Allah yolunda harcamalarının talep edildiğini söylemek mümkündür. Siyere de bakıldığında bu anlamın daha çok ön planda olduğu açıkça görülmektedir. Hz. Ebû Bekir'in Allah yolunda yaptığı harcamalar, bazı Müslümanların sahip oldukları tüm zenginliği Allah yolunda terk etmeleri, bazılarının Habeşistan'a göç etmeleri, Müslümanların mallarını Allah yolunda terk edip hicret etmelerinin her bir sahnesi, doğrudan yahut dolaylı olarak mezkûr âyetlerle bir şekilde ilişkilidir.

Müfessirlerin, "*Allah'ın mescidlerinde O'nun adının anılmasına engel olan ve onların harap olması için çalışandan daha zalim kim olabilir*?"[131] âyette kastedilenlerin kim olduğuna dair birbirine zıt değerlendirmeleri mevcuttur. Örneğin Taberî, bahsi geçen mescidin Beytü'l-Makdis olduğunu, inançlı Yahudilere zulüm yapıldığını, bunu yapanlarında Buhtunnasr'ın destekçileri olan Hristiyanlar olduklarını iddia ederek âyeti, Ehl-i kitap arasında tarihin bir döneminde gerçekleşen olay bağlamında değerlendirmiştir. Ona göre âyetin müşrikler bağlamında irdelenmesi doğru değildir. Zira âyetin konu bütünlüğünün, bağlamının Ehl-i kitabı konu edindiğini iddia etmektedir. Ayrıca müşriklerin Allah Teâlâ'nın mescidlerini yıkma girişimleri olmamıştır. Böylelikle Taberî, Medenî olan âyeti, Medine dönemi penceresinden irdeleyerek, o dönemki muhataplara taşıdığı mesajlar penceresinden irdelemiş ve âyetin gerçek bir yıkıntıya yer verdiğini iddia etmiştir.[132] İbn Kesîr ise âyetin geçmiş dönemdeki bir olayı ele almadığını iddia etmektedir. Ona göre Medenî olan bu âyet, Mekke müşriklerinin Allah Teâlâ'nın mescidlerine karşı olan kinlerini, nefretlerini konu edinmektedir. Dolayısıyla kastedilenler Mekkeli müşriklerdir. Bahsi geçen yıkım ise gerçek bir tahribattan ziyade Mescid-i Harâm'da Müslümanların ibadetlerinin engellenmesidir. İbn Kesîr, Mekke döneminde müşriklerin Müslümanların ibadetlerini engellemelerini, onları hicrete zorlamalarını, Mescid-i

[131] el-Bakara 2/114.

[132] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 2/522.

Harâm'ı putlarla doldurmalarını buna delil göstermektedir.[133] Bu durumda İbn Kesîr, Medenî olan âyetin mesajlarını, Mekke müşrikleri üzerinden okumaktadır. Bunu yaparken de vakıayı ve nüzûl ortamını göz önünde bulundurmaktadır. Mekke müşriklerinin fiilî saldırganlıklarını, Müslümanları hicrete zorlamalarını ve süreç içerisinde devam eden zulümlerinin göz önünde bulundurarak âyeti geçmiş bir olay penceresinden değerlendirmek yerine yakın zamanda yaşanmış ve devam eden zulümler bağlamında değerlendirmiş ve böylelikle vahyin, Mekkî ve Medenî süreçte muhatap çeşitliliğinin her zaman devam ettiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu yönüyle İbn Kesîr, âyetleri canlı sahneler üzerinden irdelerken Taberî ise tarihin bir döneminde cereyan etmiş olaylar bağlamında ele almıştır. Taberî'nin tercihi, Medenî dönemin muhatap kitlesinin iklimiyle uyumlu olsa da İbn Kesîr'in tercihi ise yakın dönemde yaşanmış ve devam eden müşriklerin saldırganlıklarıyla örtüşmektedir. Tefsir literatürüne de bakıldığında çoğu müfessirin Taberî'nin tercihini eleştirdiği dikkat çekmektedir.[134]

Sonuç

Vahyin tümünün Mekke'de nâzil olmaması, bir kısmının Medine'de indirilmesi bu iki dönemin kendi süreçleri içerisinde incelenmesini önemli kılmaktadır. Özellikle vahyin, Mekke ve Medine döneminde inen âyetlerinin bazı açılardan farklılıklar barındırması, bu ayırımın yapılmasını ve Mekke döneminde nâzil olan âyetlerle Medine'de inen âyetlerin farklı perspektiflerle irdelenmesini gerektirmektedir. Nitekim tefsir literatürüne de bakıldığında bunun öneminin geçmişten günümüze devam ettiği görülmektedir. Zira Mekkî ve Medenî konusuna yoğunlaşma, vahyin nüzûlüyle beraber artarak devam etmiştir. Sahâbîler ve kendilerinden sonra gelenler âyetlerin tefsirinde nüzûl ortamını ve mekanını önemsemişlerdir. Zira bu bilgi bazı âyetlerin anlaşılmasında hayati derecede önemlidir. Mekke döneminde inen âyetlerin önceliklerinin Medenî âyetlerden farklı olması, İslam dininin süreç içerisinde bazı hükümlerinin neshe tabi kılınması, kimi âyetlerin birbirini tahsis etmesi veya bütüncül bir

[133] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 1/335-338.
[134] Rızâ, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-hakîm*, 1/354.

anlam kazanması gibi vahyin özelliklerinin tespitinde Mekkî ve Medenî bilgisi çok anlamlı bir işlev görmektedir. Nitekim müfessirlerin kimi âyetlerin tefsirinde Mekkî-Medenî bilgisinden istifade ettikleri ve bu bilgiden hareketle tefsir tercihlerini oturttukları görülmektedir. Bu çalışmada bütüncül bir bakış açısıyla irdelenen İbn Kesîr de bu konuya eğilen önemli isimlerden biridir.

Bu araştırmada tespit edildiği kadarıyla İbn Kesîr'in Mekkî ve Medenî anlayışı klasik dönem tefsir literatürüyle bazı açılardan örtüşmektedir. İbn Kesîr'in Mekkî-Medenî ayırımında en bağlayıcı kriter olarak hicreti temel alması buna örnektir. Bu yönüyle onun, rivayet ve tarih bilgisinden hareketle âyetlerin Mekkî-Medeniliğini tespit etmeyi önceliyediği ve bunu esas gördüğü tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra onun, âyetlerin Mekkî-Medenî olduğu hususundaki ihtilafları giderme noktasında mükerer nüzûl meselesini kabul etmesi yönüyle de birçok müfessirle fikirlerinin örtüştüğü görülmüştür. Ancak detaylarda ise özgün kişiliğini yansıtmaya çalışmıştır. Örneğin nüzûlü geç olan âyetlerin öncekini neshetmesi meselesini her koşulda kabul etmek yerine âyetlerin farklı bağlamlarına sıklıkla temas etmiştir.

Tüm bunlarla beraber onun Mekkî-Medenî konusuna yaklaşımında özgün yönleri olduğu ve derinlikli olarak meseleyi irdelediği örnekler üzerinden çalışmada ortaya konmuştur. Bu bağlamda onun Mekkî-Medenî konusunu vahyin önceliklerinin ve takip ettiği İslamî davet metodunun bir parçası olarak gördüğü ve bunu sıklıkla vurguladığı görülmüştür. Bu yönüyle o, bahse konu meseleyi sadece rivayet bağlamında değerlendirmediği bilakis vahyin tedrici nüzûl sürecinin hikmetlerine de odaklanılması bağlamında bu meseleye yaklaştığı anlaşılmıştır. Bu bağlamda onun, Mekkî-Medenî meselesinde muhatap kitlesini son derece önemsemiş ve her iki dönemin muhatap kitlesinin yaşam tarzı, kültürel arka plan bilgisi gibi özelliklerinden hareketle âyetlerin nüzûl ortamına dair önemli okumalar yaptığı, örnekler üzerinden ele alınmıştır. Ayrıca İbn Kesir'in tarihçi kişiliğinin, onun bu meseleyi derinlikli irdelemesine katkı sağladığı ve her iki dönemi sahip oldukları farklılıklara rağmen birbirini tamamlayan parçalardan müteşekkil olarak değerlendirmesine katkı sağladığı görülmüştür. Onun Mekkî

bazı âyetleri irdelerken, aynı üslûp ve muhtevanın Medenî dönemde de devam ettiğini sıklıkla dile getirmesi buna örnektir. Onun Mekkî-Medeni okumasında muhatap bilgisi ve Mekke ile Medine'nin sahip olduğu iklimin çok önemli bir yeri olduğu çalışmada görülen bir diğer noktadır. Bu bağlamda kimi âyetleri tefsir ederken nüzûl ortamına, mekâna ve muhatap kültürüne atıfta bulunması zikredilebilir. Söz gelimi Allah Teâlâ'nın mescidlerini yıkıp engellemeye çalışanları Mekkî dönem bilgisinden hareketle müşriklere hamletmesi, mescidi de Mescid-i Haram olarak tefsir etmesi, onun bu derinliğinin bir yansımasıdır. Ayrıca İbn Kesîr'in Mekkî-Medenî ayırımının fıkhî boyutunu ele alırken keskin söylemlerden çekindiği ve her iki dönemin tamamlayıcı yönlerini ön plana çıkarmaya odaklandığı dikkat çekmiştir. Onun salat ve zekât ibadetlerini ele alırken bu iki ibadetin Mekkî dönemde karşılığının olduğunu, ancak Medenî dönemde ise farziyet ve bağlayıcılık anlamında farklı bir boyut kazandığını ifade etmesi sözü edilen bağlamda değerlendirilebilir.

Bunun yanı sıra İbn Kesir'in Mekkî sûrelerden bazı âyetlerin Medenî; Medenî sûrelerden bazı âyetlerin Mekkî olduğuna karşı çıkmasa da bu konuda delili şart koştuğu çalışmada tespit edilen konulardan biridir. Bu yönüyle o, Mekkî-Medeni iddiasında bulunmanın delille kaim olmasını gerekli görmektedir. Buna rağmen onun bu yöntemiyle çeliştiği yerlerin de olduğu tespit edilmiştir. Onun bazı sûreleri Mekkî-Medenî kategorisinde değerlendirdiği halde sûrenin bazı âyetlerinin Medenî yahut Mekkî oluşuna dair delilleri dikkate almadığı ve yeterli boyutta ele alıp tartışmadığı görülmüştür. Tüm bu veriler, İbn Kesîr'in Mekkî-Medenî bilgisini, âyetlerin izahında önemli kaynaklardan biri olarak gördüğü ve bunların tespitinde sadece hicret temelli yaklaşmadığı, mekânı, üslubu da dikkate aldığı ve böylelikle tüm parametrelerden hareketle Kur'an âyetlerinin tabii anlamlarını ön plana çıkarmaya odaklandığı görülmektedir.

Kaynaklar | References

Ahmed, Abdürrazzak Hüseyin. *el-Mekkî ve'l-Medenî fi'l-Kur'an'i'l-Kerim*. Kahire: Daru İbn Affan, 1999.

Aksoy, Soner. "Mekkî-Medenî Sûre Tespitinde Üslûp ve Muhtevanın Önemi: İnsan Sûresi Örneği". *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* 29/1 (2018), 49-69.

Aygün, Abdullah. "Tefsir Tarihi Açısından Mükerrer Nüzûl Görüşünün Tenkidi". *Usul İslam Araştırmaları* 21/21 (2014), 39-66.

Bâkıllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî. *el-İntişâr li-l-Kur'an*. Muhammed ʿİsâm el-Kudât. Ammân: Dâru'l-Feth, 2001.

Başkan, Ömer. "Mekkî Âyetlerin Yetimlere Yönelik Söylemine Dair Bir Analiz". *Kelam Araştırmaları* 11/1 (2013), 121-137.

Baysal, Sıddık. "Mekkî-Medenî Olgusunun Kur'an Lafız ve İbarelerinin Anlam ve Delaletlerini Belirleyiciliği: 107/Mâûn Sûresi Örneği". *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 3/5 (2016), 23-58.

Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Meʿâlimü't-tenzîl*. nşr. Abdürrezzâk Mehdî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/1999.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmiʿu's-sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.

Demirci, Muhsin. "Nas-Olgu İlişkisi Açısından Mükerrer Nüzul". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2014), 5-21.

Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî. *en-Nâsih ve'l-mensûh*. thk. Muhammed b. Sâlih el-Müdeyfir. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1418/1997.

Endelüsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân. *el-Bahrü'l-muhît*. thk. Sıdkî Muhammed Cemil. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420.

Falıh, Muhammed b. Abdülaziz b. Abdullah. *el-Mekkî ve'l-Medenî fi's-Sûveri ve'l-Ayât*. Arabistan:

Dâru't-Tedmuriyye, 2012.

Fidan, Ayşenur. "Müstakil Mekkî-Medenî Eserleri ve Müellifleri Üzerine Bir Literatür İncelemesi". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2021), 690-715.

Fidan, Ayşenur. *Kur'ân Dilinde Mekkî ve Medenî Âyetlerin Bütünlüğü*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

Gözeler, Esra. "Mekkī-Medenī Sure Tertipleri: Hz. Âişe, İbn Abbâs-Kurayb, Mucâhid ve Ḳatâde Rivayetleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 58/1 (2017), 225-238.

Gözeler, Esra. "Surelerin Mekkīliği ve Medenīliği: 22/el-Ḥacc Suresi Örneği". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 58/1 (2017), 69-108.

Gözeler, Esra. *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*. İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2016.

Güler, Mustafa Taha. *İbn Âşûr'un et-Tahrîr ve't-Tenvîr Adlı Tefsiri Bağlamında Mekkî-Medenî Ayrımının Kur'ân Yorumundaki Rolü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.

Güler, Nurdane. "Mukâtil Tefsirinde Mekkî Sûrelerde Bedir Gazvesine Yapılan Atıflar". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/3 (2021), 1143-1162.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî. *et-Taḥrîr ve't-tenvîr*. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984.

İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî. *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-ʿazîz*. nşr. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422.

İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kelbî. *et-Teshîl li-ʿulûmi't-tenzîl*. nşr. Abdullah Halidî. Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 1416.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî. *es-Sîretü'n-nebeviyye li-İbn Hişâm*. thk. Mustafa es-Sekkâ - İbrâhim el-Ebyârî - Abdülhafîz eş-Şelebî. Kahire: Mektebetü Mustafa el- Babî el-Halebî, 1955.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Fezâʾilü'l-Kurʾân*. b.y.: Mektebetü İbn Teymiyye, 1416.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*. nşr. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.

Kattân, Mennâ' Halîl. *Nüzûlü'l-Kur'ân alâ seb'ati ahruf*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1991.

Kur'ân Yolu. Erişim 5 Eylül 2025. https://kuran.diyanet.gov.tr

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmiʿ li-ahkâmi'l-Kurʾân*. nşr. İbrâhim Ettafeyyiş. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1384/1964.

Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Ebû Mansûr. *Teʾvîlâtü Ehli's-sünne*. nşr. Mecdî Baslûm. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.

Mâverdî, Alî b. Muhammed. *Nüket ve'l-ʿuyûn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyyye, ts.

Okumuş, Mesut. "İbn Kesir Tefsiri'nde Bağlamın Rivayet Tefsir Kaynağı Olarak Yeri". *İslami İlimler Dergisi* 1/3 (2007), 139-159.

Okumuş, Mesut. "Kur'an'ın Tedrici Nüzûl Süreci Bağlamında Mekkî ve Medenî Âyetler Üzerine". *Eskiyeni* 27 (2013), 7-21.

Oral, Murat. "Tefsir Usûlü Açısından İbn Kesîr Mukaddimesi'nin Değerlendirilmesi". *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 3 (2018), 7-34.

Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn. *Mefâtîhu'l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/1999.

Rızâ, Reşîd. *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-hakîm*. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmme, 1990.

Süleymân, Ebû'l-Hasen Mukâtil. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân.* nşr. Abdullah Mahmûd Şehhâte. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1423.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *el-İtkan fî ʿulûmi'l-Kurʾân.* nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm.Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, 1394.

Şâyı', Muhammed b. Abdurrahman. *el-Mekkî ve'l-Medenî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm.* Riyâd: Mektebetü'l-Melik Fahd, 1997.

Şevkânî, Ebû Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-kadîr*. Şam: Dâru İbn Kesîr,1414/1993.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Câmiʿu'l-beyân fî tefsîri'l-Kurʾân*. nşr. Ahmed Muhammed Şakir. Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.

Tushdiev, Osman. *İbn Kesîr Tefsirinde Nesh Olgusu*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Türcan, Saliha. "İbn Kesîr'in Tefsirinde Rivayet Kullanımı". *Turkish Academic Research Review* 4(3), 377-396.

Türcan, Saliha. "Rivayet Tefsiri Geleneğinin Dönüşümünde İbn Kesîr'in Yeri". *Turkish Academic Research Review* 4(3), 337-364.

Türcan, Saliha. *Rivayet Tefsiri Geleneğinin Dönüşümü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.

Yargıcı, Atilla. "Mekkî ve Medenî Sûrelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi". *İslami Araştırmalar Dergisi* 17 (4), 281-294.

Yaşar, Mehmet. "Enfâl 35. Âyetİ Çerçevesinde Câhiliye'de Mukâ, Tasdiye ve Salat". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 3/1 (2017), 173-206.

Yaşar, Mehmet. "Muhammed Ebû Zehre'ye Göre Kur'ân Kıssalarının Özgün Yönleri". *Mütefekkir* 11/22 (2024), 351-375.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî. *el-Burhân fî ʿulûmi'l-Kurʾân*. nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1376.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-ʿirfân fî ʿulûmi'l-Ḳurʾân.* b.y.: Matbaatu Îsâ el-Bâbî el-Halebî, 1943.